

Medzivojnová Banská Bystrica: Obraz kultúrneho a spoločenského života

SOŇA POLÓNYOVÁ

Základná škola Jozefa Gregora Tajovského, Banská Bystrica

Interwar Banská Bystrica: A view of cultural and social life

Abstract: The interwar period in Banská Bystrica brought significant changes in the political, economic, cultural, and social spheres of the city. The establishment of the First Czechoslovak Republic and subsequent democratic conditions accelerated the formation of a modern civil society and the development of culture. Key roles were played by education, associations, educational activities, periodicals, radio, libraries, as well as the development of arts, which included literature, theater, music, cinema, and visual arts. One of the centers of social and cultural life became the newly built National House, which significantly contributed to the shaping of public life. During this period, the celebration of anniversaries and significant visits represented an important aspect of social life. These events aimed to strengthen national identity and simultaneously serve to present the city in the best possible light.

Keywords: Banská Bystrica, First Czechoslovak Republic, interwar period, culture, art.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2024.27.01.132-150>

Medzivojnové obdobie bolo pre Banskú Bystricu obdobím významných zmien, ktoré sa prejavili nielen na politickej, hospodárskej a ekonomickej úrovni, ale aj v oblasti kultúry a spoločenského života. Sociálna štruktúra mesta bola rôznorodá a zahŕňala široké spektrum obyvateľov. Čo sa týka ich národnostného zloženia po vzniku prvej Československej republiky, to sa výrazne zmenilo, poklesol počet maďarskej, nemeckej a židovskej národnosti a nastal nárast československej.¹ Zmena národnostného zloženia bola dôsledkom politických a administratívnych zmien, migrácie a zmeny identity obyvateľstva. Tieto procesy boli ovplyvnené novým usporiadaním štátu, posilňovaním československej identity a širšími spoločenskými zmenami. V konfesionálnom zložení mesta prevládala katolícka cirkev, no existovala relatívna náboženská

¹ Podľa sčítaní z rokov 1919 a 1921 prevládala v Banskej Bystrici československá národnosť (77 %). TIŠLIAR, Pavol: *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : Statis, 2007, s. 69.

tolerancia medzi rôznymi vierovyznaniaми.² V tomto období sa výrazne rozvíjalo a modernizovalo školstvo, pričom sa kládol dôraz na zavedenie slovenského jazyka ako vyučovacieho jazyka, čo bolo kľúčové pre národnú emancipáciu. Školy v tomto období čelili viacerým výzvam, ako nedostatok učebníc, slovenských učiteľov a pod. Postupne mnohé z nich zvládli a prispeli k rozvoju vzdelávania a kultúry.³ V meste sa rozvinula aj široká škála rôznych spolkov⁴ a organizácií, ktoré významne podporovali vzdelávanie, osvetu, kultúru, spoločenské aktivity, šport⁵ a sociálnu komunikáciu.

Cieľom nasledujúcej štúdie⁶ je poskytnúť prehľad ďalších aspektov, ktoré formovali kultúrny a spoločenský život v Banskej Bystrici počas medzivojnového obdobia. V čase, keď sa mesto intenzívne rozvíjalo a budovalo základy pre svoj ďalší rast. Zameriame sa na to, ako vznik prvej Československej republiky, demokratické zmeny, modernizácia, odstránenie národnostného útlaku, ideológia jednotného československého národa, príchod Čechov do Banskej Bystrice a zavedenie slovenčiny do verejného života ovplyvnili miestny spoločenský, kultúrny a umelecký rozvoj.

Osvetové aktivity, tlač a rozhlas

Na osvetu obyvateľstva sa intenzívne pracovalo aj v Banskej Bystrici a okolí. Okresný osvetový zbor, založený zákonom č. 67/1919 Sb., spájal miestne osvetové komisie a kultúrne spolky, čím vytvoril širokú sieť na podporu vzdelávacích a kultúrnych aktivít. Dobová tlač zdôrazňovala potrebu vzdelávania a zachovávaní kultúrneho dedičstva, čo bolo

² Politické napätie, rastúci nacionalizmus a autoritatívne tendencie v niektorých politických kruhoch však spôsobili, že tolerancia a pluralizmus sa začali na konci trvania ČSR narúšať a zoslabovať.

³ Blížšie k téme: MARTULIAK, Pavol: *Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti : sedemstopät'desiat rokov banskobystrického školstva*. Banská Bystrica : Trian, 2005. 317 s.; MARTULIAK, Pavol: *Štátne československé gymnázium Andreja Sládkoviča v Banskej Bystrici 1919 – 1953 : význam školy a jej slávnych predchodkýň v dejinách mesta i Slovenska*. Banská Bystrica : Dali-BB, 2018. 208 s.; KASÁČOVÁ, Bronislava: *Banskobystrické školstvo v 1. polovici dvadsiateho storočia*. In: DARULOVÁ, Jolana a kol.: *Banská Bystrica, Sociokultúrne obrazy a portréty*. Banská Bystrica : FHV UMB, 1996, s. 84-87.

⁴ Napríklad do roku 1930 bolo v Banskej Bystrici evidovaných viac než 50 spolkov. Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond Mestský úrad Banská Bystrica 1923 – 1940 (ďalej f. MÚBB), šk. č. 60, Evidencia spolkov, č. j. 2033/1930.

⁵ Blížšie k téme: CHORVÁT, Tomáš: *Banská Bystrica a šport v rokoch 1918 – 1938*. Banská Bystrica : Hanuman, 2005. 150 s.

⁶ Štúdia vychádza z diplomovej práce autorky, ktorej konzultantom bol profesor Miroslav Kmeť. POLÓNYOVÁ, Soňa: *Kultúrny život v Banskej Bystrici v medzivojnovom období*. Diplomová práca, Katedra histórie : Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2013. 94 s.

v tomto období jednoduchšie než za čias monarchie, poznačených maďarizáciou. Napríklad Miestny odbor Matice slovenskej (MO MS) vyzýval slovenskú inteligenciu v Zvolenskej župe, aby zbierala ľudové tradície a kultúrne prejavy, čím chceli dokázať, že slovenský národ má bohatú kultúru, ktorú mu môžu závidieť aj väčšie národy. Emotívne na nich apelovali: „*Je treba dokladmi presvedčiť všetkých, že slovenský národ cez to, že žil 1000 rokov v otroctve, mal a má svoju kultúru, a to takú, ktorú mu môžu závidieť aj väčšie národy.*“⁷ Články v tlači zdôrazňovali potrebu vychovávať ľudí k samostatnému kritickému mysleniu a odolnosti voči manipulácii.⁸ „*Náš slovenský ľud potrebuje vychovateľov vodcov už aj preto, lebo jemu nikdy nebola daná príležitosť k tomu, aby sa bol mohol rozhladiť, hlbšie nazrieť do duše tých, ktorí sa mu za vodcov ponúkali. [...] My musíme náš ľud vychovať, aby vedel samostatne rozmýšľať a podľa toho aj konať.*“⁹ Ministerstvo školstva a národnej osvety poverilo Karola Kálala, učiteľa a spisovateľa, podporovať osvetu ľudí na Slovensku. Kálal organizoval prednášky, besiedky, divadelné predstavenia a verejné čítania v dedinách a mestách, čím pomáhal k vzdelávaniu a angažovanosti širokej verejnosti.

K šíreniu informácií prispelo aj množstvo regionálnych politických aj nepolitických¹⁰ novín a časopisov, ktoré reflektovali, okrem iného, aj spoločenskú a kultúrnu situáciu v meste. Medzi významné periodiká patrili *Hronské noviny*, ktoré začali vychádzať v roku 1919 ako orgán Slovenskej národnej roľníckej strany a neskôr Čs. národnodemokratickej strany, pričom zanikli v roku 1928. *Pohronský hlásnik*, ktorý začal vychádzať v roku 1926,¹¹ uvádzal, že sa orientuje na demokratické a kultúrne témy. Jeho vydávanie bolo zastavené v roku 1939. *Banskobystrické noviny*, vydávané od roku 1934 (neskôr premenované na *Naše noviny*) sa venovali, okrem iného, aj nábožensko-kultúrnym otázkam. Ďalším periodikom bola *Slovenská žena*, ktorá začala vychádzať v roku 1920 a nadväzovala na tradície predvojnových časopisov *Dennica* a *Živena*. Jej hlavným cieľom bolo vzdelávať a vychovávať ženy rôznych spoločenských vrstiev a vzdelania a ponúkať im aj užitočné rady, informácie zo sveta, preklady literárnych diel atď. Napriek svojim snahám *Slovenská žena* mala krátke trvanie a vychádzala len do roku 1923. Šéfredaktorka T.

⁷ Slovenskej inteligencii v župe zvolenskej! In: *Hronské noviny*, roč. 2, 25. 11. 1920, č. 49, s. 1.

⁸ Tieto aktivity však mali byť v súlade s ideológiou vtedajšej Československej republiky.

⁹ Výchova ľudu. In: *Hronské noviny*, roč. 2, 2. 5. 1920, č. 19, s. 1- 2.

¹⁰ Napriek deklarovanej nezávislosti niektoré periodiká vykazovali politické tendencie.

¹¹ Čo chceme? (náš program). In: *Pohronský hlásnik*, roč. 1, 28. 10. 1926, č. 1, s. 1.

Vansová uviedla, že časopis nebol pochopený a prijatý všetkými Slovenkami, čo prispelo k jeho skorému zániku.¹² V Banskej Bystrici a okolí vychádzalo v tomto období aj niekoľko rôznych spolkových a záujmových časopisov, ako napríklad *Vestník Sokolskej župy Pohronskej „Detvan“*, *Hlásateľ Bystrickej YMCA*, *Časovosti*, ktoré vydávalo Ústredné učiteľské kníhkupectvo, *Brúsené zrkadlo* (neskôr *Pozorovateľ*), divadelný časopis *Šepkár* a *Program Mestského divadelného združenia*. Komunistická strana Československa (KSČ) vydávala periodiká ako *Hlas ľudu*, *Spartakus* (redaktorom bol Klement Gottwald) a *Proletárka*. Vychádzala aj náboženská tlač – *Acta Ordinarius Neosoliensis* a *Naša cirkev*. Udalosti v roku 1938 však viedli k zániku mnohých periodík, ktoré neboli v súlade s ideológiou nového režimu.¹³

V medzivojnovom období bola významnou celoštátnou udalosťou aj výstavba rozhlasového vysielача v Banskej Bystrici, čo výrazne zvýšilo dostupnosť informácií pre obyvateľov ČSR. V roku 1933 získala republika právo vysielat' na vlnovej dĺžke 765 m (392 kHz), čo podnietilo úvahy o umiestnení nového vysielача, ktorý by pokryl oblasť nedosahovanú bratislavským ani košickým vysielачom.¹⁴ Jeho stavba sa začala v máji 1934 na vrchu Laskomer pri Kostiviarskej¹⁵ a jeho súčasťou bol anténový systém s dvoma stožiarimi, ktoré boli dostavané na jeseň 1935.¹⁶ Dňa 24. mája 1936 bol rozhlasový vysielач odovzdaný do prevádzky a pomenovaný po prezidentovi T. G. Masarykovi. Slávnostné odovzdanie bolo veľkolepou udalosťou, ktorá prilákala osobnosti z celého Československa vrátane M. Hodžu, J. Tučného, I. Déreya, A. Hlinku a francúzskeho vyslanca Delacroixa.¹⁷ Program slávnosti zahŕňal koncerty, slávnostnú omšu a ďalšie sprievodné akcie. Rozhlasové vysielanie, ktoré sa s novým vysielачom rozvinulo, zohrávalo kľúčovú úlohu aj v miestnej kultúre. Banskobystrické divadelné súbory mali možnosť šíriť svoje predstavenia prostredníctvom rozhlasových vln a podieľať sa na národných rozhlasových

¹² „Slovenská žena mi neprirástla k srdcu a Slovenky jej nerozumeli. Jedny ňou pohŕdali, iným ostala cudzia, lebo už napáchli duchom krajne komunistickým. Zase iné zapadli do straníctva. Už to neboli čitateľky Dennice, takmer jednomysel'né, už to bol ženy, družky, ktoré neprijímali názory iných strán [...]“. VANSOVÁ, Terézia: *Drahé postavy*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 431.

¹³ GAŽOVICOVÁ-TICHÁ, Mária: *Bibliografia novín a časopisov vydávaných v Banskej Bystrici v rokoch 1918 – 1980*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 1987, s. 17- 24.

¹⁴ Význam tejto udalosti reflektuje množstvo článkov v miestnej a celoslovenskej tlači. Ich súhrn môžeme nájsť v databáze *Pamäť mesta Banská Bystrica* v Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici.

¹⁵ Stavba rádiodstanice v Banskej Bystrici započatá. In: *Banskobystrické noviny*, roč. 1, 23. 3. 1934, č. 5, s. 1.

¹⁶ ROHÁČ, Ján: História rozhlasového vysielача v Banskej Bystrici. In: *Bystrický Permon*, roč. 10, 2012, č. 3, s. 1 a 14.

¹⁷ Otvorenie tretej rozhlasovej stanice na Slovensku. In: *Slovák*, roč. 8, 26. 5. 1936, č. 120, s. 1.

súťažiach. Rozhlas sa začal využívať aj v školách a stal sa neoddeliteľnou súčasťou každodenného života.

Knižnice a literatúra

V septembri 1924 ministerstvo školstva v Bratislave prijalo nariadenie, ktoré ustanovilo zriadenie verejných knižníc. Banská Bystrica získala viaceré zväzky českých a slovenských kníh z financií poskytnutých vládou. Mesto malo zabezpečiť priestor a knihovníka, a tiež každoročne zo svojho rozpočtu vyčleniť potrebné financie na prevádzku knižnice. Podľa legislatívy tak malo mať každé mesto verejnú knižnicu prístupnú všetkým obyvateľom. Knižnice mali vyhľadávať knihy s vnútornou hodnotou a nemali obsahovať „hanopisy“ ani materiály proti existencii Československa. Obce s výraznejším zastúpením menšinového obyvateľstva mali zriadiť knižnice, ktoré by slúžili aj týmto komunitám.¹⁸ V Banskej Bystrici bola Mestská verejná knižnica založená v roku 1926 a bola prístupná všetkým občanom. Pôvodne bola umiestnená v Mestskom dome a v roku 1935 bola presťahovaná do novostavby učiteľského ústavu.¹⁹ Jej prvý knihovníkom bol Karol Kiszely,²⁰ ktorý knižnicu spravoval do roku 1944. Knižný fond rozšíril o mnoho kníh, zvýšil záujem o knižnicu a podporil spoluprácu s kultúrnymi organizáciami.²¹ Napríklad v roku 1928 bola usporiadaná výstava slovenských kníh²² a v roku 1936 Kiszely organizoval v spolupráci s MO MS výstavu matičných pamiatok, ktorá vzbudila veľký ohlas.²³ V meste fungovali taktiež súkromné, spolkové, ale aj školské knižnice.²⁴

Významnú úlohu v kultúrnom a intelektuálnom živote spoločnosti zohrávala aj literatúra. Slúžila a stále slúži ako nástroj na šírenie myšlienok, vedomostí a umeleckého vyjadrenia. V tomto období sa stretávala s rôznymi výzvami, najmä v otázke sprístupnenia širšiemu publiku. Zatiaľ

¹⁸ Nariadenie z referátu Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave zo dňa 16. 9. 1924 o požiadavkách Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 11, č. j. 1415/1924.

¹⁹ MIČOVSKÝ, Ján: Krajská ľudová knižnica. In: KOVÁČ, Ján – SCHOLTZ, Pavol: *Banská Bystrica, Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta*. Martin : Osveta, 1955, s. 190.

²⁰ Potvrdenie voľby knihovníckej z 26. 2. 1926. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 11, č. j. 1415/1926.

²¹ Správa mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici za rok 1926. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 11, č. j. 1415/1926.

²² Výstava slovenskej knihy v Banskej Bystrici, In: *Pohronský hlásnik*, roč. 3, 24. 5. 1928, č. 15, s. 5.

²³ ŠOKA, Milan: Karol Kiszely – dlhoročný správca Mestského múzea a Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici. In: NAGY, Imrich – GRAUS, Igor: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice II*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 228- 236.

²⁴ NAGY, Imrich: Knižnice banskobystrického evanjelického a katolíckeho gymnázia v zrkadle fragmentov. In: ŠOVČÍKOVÁ, Darina: *Dejiny školských knižníc na Slovensku*. Banská Bystrica : ŠVK, 2003, s. 137.

čo literatúra bola čítaná prevažne intelektuálmi a študentmi, významnejšiu úlohu v živote ľudí zohrávalo ochotnícke divadlo, keďže bolo bližšie širšiemu spektru obyvateľstva. Štát sa snažil zlepšiť prístup k literatúre zavedením už spomínaného zákona o verejných knižniciach. Aj keď tento krok bol dôležitý, výrazný vplyv na verejnosť mali aj literárne večierky a prednášky organizované spolkami, napr. MO MS a strednými školami.²⁵ Medzivojnové obdobie predstavovalo významnú éru pre slovenskú literatúru. V tomto období pôsobila v meste významná spisovateľka Terézia Vansová, ktorá sa do Banskej Bystrice presťahovala so svojím manželom, evanjelickým kňazom Jánom Vansom, už v roku 1911. Okrem literárnej činnosti pôsobila ako redaktorka, predsedníčka Miestneho odboru Živeny a organizátorka mnohých kultúrnych podujatí. V tomto období sa formovala aj nová generácia slovenských spisovateľov, ktorá bola úzko spätá s Banskou Bystricou. Títo autori neskôr významne obohatili slovenskú literatúru svojimi dielami, ktoré často čerpali z osobných spomienok na život a štúdium v tomto meste a jeho okolí.²⁶ Medzi týchto spisovateľov patrili napríklad: Ľudo Ondrejov, predstaviteľ literárneho naturizmu; Alexander Matuška, ktorý bol aj literárnym vedcom, publicistom a pedagógom; František Švantner, predstaviteľ naturizmu a zároveň učiteľ; Štefan Žáry, ktorý bol aj prekladateľom a novinárom; Peter Karvaš, spisovateľ, ktorý sa okrem toho venoval aj divadelnej teórii a pedagogike; a tiež Margita Figuli, spisovateľka, ktorá maturovala v Banskej Bystrici na Obchodnej akadémii.

Divadlo a kinematografia: Medzi tradičnou kultúrou a moderným umením

Ako už bolo spomenuté, v širších vrstvách publika dokázalo silnejšie emócie než literatúra vyvolať divadlo. Reflektovalo spoločenské problémy, historické udalosti či každodenný život a stalo sa obľúbenou formou spoločenského a kultúrneho života. V Banskej Bystrici malo ochotnícke divadlo bohaté tradície, silná maďarizácia koncom 19. a začiatkom 20. storočia však spôsobila, že sa po slovensky nehralo. Po vzniku prvej Československej republiky sa však ochotnícke divadlo opäť rozvinulo, aj vďaka podpore českej inteligencie, ktorá prišla do mesta. V tomto období vzniklo viacero divadelných súborov,²⁷ fenoménom divadelníctva v Banskej Bystrici sa však stalo až Mestské divadelné združenie, ktoré bolo

²⁵ Programom literárnych večierok bývala väčšinou prednáška, recitácia, spev, hudba a zlosovanie kníh.

²⁶ Taktiež sa prelínali osobné príbehy s históriou a kultúrou Banskej Bystrice, napríklad v memoároch: KARVAŠ, Peter: *Vhniezde*. Banská Bystrica : Literárna bašta, 2023, 240 s.; MATUŠKA, Alexander: *Osobne a neosobne*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1983, 298 s.; VANSOVÁ, *Drahé postavy*. 461 s.

²⁷ Bližšie k téme: POLÓNYOVÁ, Soňa: K pôsobeniu Čechov v ochotníckom divadle mesta

jednou z najvýznamnejších ochotníckych divadelných scén na Slovensku.²⁸ V medzivojnovom období sa podarilo v meste vytvoriť silný základ pre profesionálne divadlo vďaka talentovaným českým a slovenským divadelníkom. Aj keď sa určite vyskytli rôzne problémy a nezhody, ochotnícke divadlo prinieslo množstvo pozitívnych aspektov. Avšak politické udalosti v roku 1938, ktoré spôsobili aj odchod českých členov súboru, neprospeli divadelnej činnosti a oslabili na istý čas jej kvalitu.

V nasledujúcej časti sa zameriame na to, ako dramatické umenie poskytovalo nielen zábavu, ale zohrávalo aj dôležitú úlohu v šírení myšlienok, interpretácii histórie a formovaní kolektívnej pamäti. Ako príklad uvedieme divadelnú hru *Nám, nám narodil sa* od Ferdinanda Piaseckého, ktorá prostredníctvom symbolických postáv a historických udalostí mala prispieť k posilňovaniu československej vzájomnosti a národnej identity. Opis divadelnej hry uviedli *Hronské noviny* v decembri 1920: „Dvanásť ročný Ježiš príde o štedrovečernej noci na salaš medzi pastierov. V rozprávke vysvetľuje im, prečože prišiel na svet. Zdôrazňuje, že bude ľudí učiť, aby boli slobodní, aby nebolo pánov a sluhov, otrokov a tyranov. Predpovedá budúcnosť Čechov a Slovákov. Pastierov uspí, že by im ukázal, ako sa to všetko stane. V ďalších oddieloch vystupuje knieža Svätopluk, vládca ríše veľkomoravskej, dochádza k rozporu medzi synmi a k rozbitiu ríše veľkomoravskej. Oddiel „Utrpenie a oslobodenie“ ukazuje zúfalý život na Slovensku a v Česku za vlády Maďarov a Nemcov. Pripomína sa osudná Biela hora. Jánošík ako aj učiteľ s chlapčekom symbolicky znázorňujú proces oslobodzovací – vzbury na jednej strane, kniha a vzdelanie na druhej strane. Dej vyvrcholuje vo vyvolaní svetovej vojny, kedy sa Slováci a Česi vo svornej láske spojili proti odvekým nepriateľom a za pomoci Dohody nadobúdajú slobody. Biblickou scénou po prebudení pastierov končí táto pekná hra.“²⁹ Divadelná hra zobrazuje prepojenie medzi biblickým posolstvom a historickými udalosťami slovenského a českého národa. Ježišovo učenie o slobode a rovnosti sa premieta do historických symbolov a udalostí, ktoré sú predstavené v hre. Vrcholným momentom divadelného predstavenia je spojenectvo Čechov a Slovákov počas prvej svetovej vojny, ktoré viedlo k ich oslobodeniu a naplneniu ideálov slobody a rovnosti. Hra tak

Banská Bystrica v medzivojnovom období. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století, IX.* Ústí nad Orlicí : Univerzita Hradec Králové, Ořtís, 2014, s. 169- 179; MIČEV, Stanislav: Z dejín ochotníckeho divadla v Banskej Bystrici v rokoch 1918 – 1938. In: *Vlastivedný časopis*, 1986, č. 4, s. 172-178.

²⁸ Sformovalo sa z Dramatického odboru Sokola, Dramatického odboru Miestneho odboru Matice slovenskej a rotmajstrov. Príčinou ich spojenia bolo hlavne blížiac sa otvorenie Národného domu (viď. ďalej v štúdiu) s novým moderným javiskom, ale aj snaha vytvoriť v meste kvalitnú ochotnícku divadelnú scénu.

²⁹ Divadelnú hru malo 18. a 19. decembra 1920 zahrať 60 detí štátnych meštianskych škôl. „Nám, nám narodil sa.“ In: *Hronské noviny*, roč. 2, 9. 12. 1920, č. 51, s. 1.

odráža nielen historické udalosti, ale aj ideologické ciele obdobia, v ktorom vznikla, pričom sa snaží formovať historickú pamäť. Treba však dodať, že nie všetky divadelné hry mali taký výrazne pročeskoslovensky orientovaný charakter. Mnohé sa sústredili na tradičné motívy, ktoré odzrkadľovali bohaté kultúrne dedičstvo a lokálne zvyky. Okrem toho často predstavovali príbehy z každodenného života, problémy ľudí a ich vzťahy, čo divadelným inscenáciám dodávalo osobný rozmer.

Nielen významnou divadelnou udalosťou, ale aj kultúrnym momentom, ktorý zanechal rôznorodé dojmy na miestnom publiku, bola návšteva pražského Osvobozeného divadla, známeho ako V+W (Jiří Voskovec a Jan Werich) v máji 1933 v Národnom dome. V *Pohronskom hlásniku* bolo konštatované, že predstavenie nebolo u všetkých divákov úplne pochopené, avšak na druhej strane bolo ocenené majstrovstvo umelcov: „[...] na tých, ktorí poznajú revue Osvobodného divadla v Prahe, pôsobila z rôznorodých častí zostavená „kôstka“ dojmom roztrieštenosti a nesúrodosti, bola tiež vo výrazových prostriedkoch i javiskovej úprave proti nim chudobná a neúplná, mnohé scény, vytrhnuté zo svojho prostredia, pôsobili stereotypne a strácali na účinnosti. Druhá príčina nepochopenia sú zväčša odlahlé a neznáme motívy duchaplných ekvilibristík, ktoré kladú na poslucháča určité požiadavky informovanosti neobyčajne širokého okruhu. [...] Mnohí z obecnstva neboli si istí, či to, čo predvádzajú Voskovec a Werich, je umením alebo či je to iba banálna zbierka vtipných „blbiniek“, ktoré prešumia v okamžiku hlavou, aby vo svojom zrode stratili už aktualitu. Ale ten, kto videl ich celkové predstavenia, nemôže byť v pochybnosti, lebo v tých humorných situáciách, mnohokrát vytvorených najjednoduchšími a najobyčajnejšími prostriedkami, je originálna tvorivosť podchytená veľkou inteligenciou a vynaliezavosťou. Sú síce úzke chodníčky nad priepasťou banality, ale zatiaľ niet nebezpečenstva, že by tam skončili cesty V. & W. [...]“.³⁰ J. Voskovec a J. Werich, predstavitelia avantgardného divadla, priniesli do Banskej Bystrice nekonvenčné formy humoru a divadelnej tvorby, ktoré pre miestnych divákov mohli byť nové a neznáme. Ich predstavenia často obsahovali aj skrytú politickú a sociálnu kritiku, čo v niektorých divákoch vyvolalo diskusiu o aktuálnych spoločenských témach, no iných zase mohlo zmiasť. Ich tvorba dobre ilustruje relativitu umenia a poukazuje na rozdielnosť vo vnímaní predstavenia rôznymi časťami publika. Zatiaľ čo niektorí považovali ich vystúpenie za nesúrodé a ťažko pochopiteľné, iní ocenili inteligenciu a originalitu komikov. Tento rozdiel v reakciách je možné chápať ako odraz rôznych kultúrnych

³⁰ Zájazd pražského divadla sa konal 14. mája 1933. Program obsahoval, okrem vystúpenia J. Voskovca a J. Wericha, aj tance Jenčíkových girls a piesne hudobného skladateľa J. Ježka. J. Z.: Osvobozené divadlo Voskovca a Wericha z Prahy. In: *Pohronský hlásnik*, roč. 8, 20. 5. 1933, č. 20, s. 3.

a vzdelanostných úrovní divákov, ako aj ich očakávaní voči divadelnému umeniu.

V Banskej Bystrici bolo populárne aj bábkové divadlo. Často tu účinkoval aj Ján Stražan, ľudový kočovný bábkár, ktorý ako prvý pre bábkové divadlo adaptoval činoherné texty slovenských autorov. Za prvých profesionálnych bábkarov v B. Bystrici sa považujú Anderleovci z Radvane. Rodinnú tradíciu založila Eva Kouřilová, sirota, ktorú si J. Stražan vzal na výchovu. Pomáhala mu v domácnosti a priučala sa bábkarskému umeniu. Neskôr sa vydala za Michala Václava Anderleho. Keď sa Anderle vrátil z prvej svetovej vojny so zdravotnými problémami, donútilo to E. Kouřilovú-Anderlovú kúpiť bábkú a venovať sa bábkarstvu. V 20. a 30. rokoch hrávali po slovenských dedinách a mestečkách tradičný repertoár kočovných bábkarov. Najvýznamnejšími pokračovateľmi rodinnej tradície boli ich synovia Bohuslav a Jaroslav. Samostatne začali hrať v roku 1929, spočiatku vystupovali po krčmách a sálach, neskôr na otvorených priestranstvách a v zime sa sťahovali do uzavretých priestorov. V roku 1935 si kúpili maringotku, ktorú prerobili na javisko, a tiež stan so sedadlami. Cestovali po celom Slovensku, ale aj po Podkarpatskej Rusi, Morave a Sliezsku.³¹ Po roku 1918 sa na Slovensko dostali aj nové skúsenosti a nadšenie pre bábkarstvo, ktoré priniesla česká inteligencia. Viacerí príslušníci českej inteligencie sa venovali bábkovému divadlu ako ochotníci, najmä v rámci telovýchovnej jednoty Sokol. Ich hry boli pôvodne v češtine, neskôr sa prekladali do slovenčiny. Bábkové umenie šířila aj Matica slovenská a Živena. Významným momentom v kultúrnom živote Banskej Bystrice boli v rokoch 1932 a 1938 predstavenia prof. Skupu so Spejblom a Hurvíнком, ktorí boli známi po celej Európe. Tieto predstavenia boli veľmi obľúbené a originálne, prinášali nový pohľad na veci a boli plné vtipu a satiry. Úspechy prof. Skupu a jeho bábok boli neobyčajné a ich predstavenia boli technicky dokonalé s krásnou výpravou a čarovnou hudbou.³²

Popri živých divadelných predstaveniach postupne začalo získavať stále väčšiu pozornosť aj nové médium – film. Slovenská filmová scéna začala systematicky rozvíjať svoju produkciu v 40. rokoch 20. storočia, hoci jej korene siahajú až do roku 1896 a vznikom Československa sa pomaly formovali. Postupne sa začali objavovať viaceré filmové štúdiá

³¹ Bližšie k téme: ŽABKOVÁ, Soňa: Pohľad do dejín bábkarstva v Banskej Bystrici. In: NAGY, Imrich – GRAUS, Igor: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice II*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 276- 282; ŽABKOVÁ, Soňa: Významné osobnosti v dejinách bábkarstva v Banskej Bystrici. In: BITUŠÍKOVÁ, Alexandra et al.: *Banská Bystrica, Historicko-etnologické štúdie II*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 169- 170.

³² Žiadosť o prepožičanie div. sály Národného domu pre zájazd prof. Skupy. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 81, č. j. 576/1932; Spejbl a Hurvínek. In: *Pohronský hlásnik*, roč. 7, 29. 4. 1932, č. 18, s. 4; Spejbl a Hurvínek v Banskej Bystrici. In: *Naše Noviny*, roč. 7, 29. 4. 1938, č. 17, s. 2.

a požičovne, pričom v kinách sa najprv premietali nemé filmy a s nástupom 30. rokov sa začali objavovať aj zvukové.³³ V roku 1919 požiadal A. Výborný Mestskú radu Banskej Bystrice o povolenie na zriadenie mestského biografu v kúpeľnej budove.³⁴ Napriek pôvodným obavám a nedostatkom, Mestská rada nakoniec schválila jeho otvorenie pod názvom Biograf (Bio) pod Urpínom.³⁵ Tieto priestory neboli využívané len na premietanie filmov, ale aj na rôzne spoločenské udalosti ako večierky, prednášky, a dokonca i schôdze a manifestácie. A. Matuška si na kino v Banskej Bystrici spomína nasledovne: „*Zdalo by sa, že čo môže v takom malom mestečku v 20. rokoch byť, a bolo tam toho na tie časy dosť. Bolo kino pri malej železničnej stanici. Tam sme videli bohov svojej mladosti: Douglasa Fairbanksa (Zorro pomstiteľ), Toma Mixa, Harryho Piela, Dolores del Rio, Gretu Garbo... a pravda Chaplina, Harolda Lloyd, Friga (Buster Keatona), Laurela a Hardyho. Všetko nemé filmy, pred plachtou sedela slečna a brnkala na klavíri, vždy podľa toho, čo bolo na plátne, občas aj svoju hudbu – s príplatkom.*“³⁶ O aktuálnom repertoári v Biu pod Urpínom pravidelne informovala periodická tlač a aj o tom, ktoré filmy sa tešili diváckej popularite.

Prvý slovenský veľkofilm *Jánošík*, ktorý sa stal kultovým dielom slovenskej kinematografie, bol premiérovým uvedený v Banskej Bystrici v roku 1936. V hlavnej úlohe sa predstavil Paľo Bielik, významný herec, filmový režisér a scenárista. Objavil ho Karol Plicka v roku 1931 na oblastných divadelných pretekoch, ktoré organizovalo Mestské divadelné združenie v Banskej Bystrici.³⁷ P. Bielik ho zaujal svojím výnimočným výkonom a odporučil ho pražskej spoločnosti Loyd, ktorá pripravovala nakrúcanie filmu.³⁸ Ďalším slovenským filmom bol napr. film *Matkina spoved'*, ktorý vznikol podľa rovnomennej literárnej predlohy *Súmrak*

³³ MIHÁLIK, Peter: *Vznik slovenskej národnej kinematografie 1896 – 1948*. Bratislava : Kabinet divadla a filmu SAV, 1994, s. 7.

³⁴ Žiadosť A. Výborného na zriadenie biografu. Štátny archív v Banskej Bystrici, Fond mesta Banská Bystrica 1850 – 1922 (ďalej ŠA BB, f. MBB), šk. č. 542, č. j. 15/1919.

³⁵ Zápisnice zo zasadnutia stavebnej komisie v otázke zriadenia biografu (november 1919). ŠA BB, f. MBB, šk. č. 542, č. j. 15/1919.

³⁶ HRÚZ, Pavel: *Memoáre medeného mesta : trištvrtetisícročie Banskej Bystrice*. Bratislava : Koloman Kertész Bagala, 2006, s. 25.

³⁷ Okrskové divadelné preteky a režisérsky kurz v Banskej Bystrici – Žiadosť Divadelného združenia v B. Bystrici Mestskému úradu. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 63, č. j. 336/1931; Prihlášky na režisérsky kurz a divadelné závody. Literárne a hudobné múzeum – Štátna vedecká knižnica, Zbierkový fond (ďalej LHM ŠVK), ev. č. 9105; Bodovacie listiny v I. oblastných divadelných závodoch v BB. LHM ŠVK, ev. č. 9107.

³⁸ Slovák – ochotník bude hrať hlavnú úlohu vo filme *Jánošík*. In: *Slovenská politika*, roč. 16, 13. 8. 1935, č. 185, s. 2; ŠÍPKA, Miloš: Folklorizmus v Banskej Bystrici : prejavy folklorizmu v Banskej Bystrici v medzivojnovom období. In: *Folklor*, 2000, č. 3, s. 16.

nad Detvou od J. Hobla a nakrúcal v rokoch 1937 a 1938 v rôznych lokalitách vrátane Banskej Bystrice.³⁹ Súčasťou filmového repertoáru boli aj filmy o lyžovaní, ktoré nielen propagovali a podporovali tento šport,⁴⁰ ale slúžili aj ako vzdelávacie materiály pre kurzy lyžovania.⁴¹ V tomto období sa myslelo aj na pozdvihnutie cestovného ruchu a poukázanie na prírodné krásy stredného Slovenska.⁴² Taktiež boli vytvorené krátke spravodajské filmy. Napríklad Ján Miloslav Čajak, kultúrno-osvetový organizátor a bývalý krajský pracovník v USA, dokumentoval historické udalosti, akou bola aj výstavba Národného domu.⁴³ Spolu so svojou manželkou Annou Miloslavou Čajakovou, spoluzakladateľkou viacerých spolkov, organizátorkou rôznych zbierok a slávností žili v Banskej Bystrici od roku 1919 a zohrali dôležitú úlohu v kultúrnom živote mesta, kde otvorili v roku 1932 aj svoj biograf.⁴⁴ Vývoj kín – biografov, zdôrazňuje ich rolu ako kultúrnych a spoločenských centier. Tieto miesta nepredstavovali len priestor na premietanie filmov, ale zároveň sa stali aj strediskami pre rôzne spoločenské udalosti a diskusie.

Hudobné a výtvarné umenie

Taktiež aj hudobné podujatia a koncerty sa stali neoddeliteľnou súčasťou kultúrneho života Banskej Bystrice, nadväzujúc na bohaté hudobné tradície, ktoré sa formovali na konci 19. storočia. K rozvoju hudby prispeli významné osobnosti ako Ján Egry a Ján Levoslav Bella. V medzivojnovom období sa výrazne presadil Viliam Figuš-Bystrý, skladateľ, učiteľ hudby, klavirista, dirigent, člen komorných združení a autor opery *Detvan*.⁴⁵ Stredné školy ako Štátny učiteľský ústav a Gymnázium Andreja Sládkoviča zohrávali dôležitú úlohu na hudobnej scéne vďaka českým profesorom, ako bol napríklad Karel Štika, hudobný pedagóg, zbormajster

³⁹ Nový slovenský film „Matkina spoved“ v B. Bystrici. In: *Pohronský hlásnik*, roč. 12, 23. 10. 1937, č. 43, s. 1.

⁴⁰ GALANDOVÁ, Lena: *Film na Slovensku 1918 – 1938*: odborná anotovaná bibliografia. Bratislava: Matica slovenská, 1982, s. 159–160.

⁴¹ Tento trend inšpiroval mnohých, vrátane Jozefa Daňa, ktorý sa stal jedným z významných slovenských lyžiarov. Podľa: HRÚZ, *Medená Bystrica...* s. 51.

⁴² Napríklad predsedníctvo Národohospodárskej župy stredoslovenskej podpísalo zmluvu s firmou Elektajournal v Prahe na výrobu propagačného filmu, ktorý má upozorňovať na prírodné krásy stredného Slovenska, a tým aj propagovať turistiku a „cudzinecký“ ruch v kraji. Účelná propagácia v prospech stredného Slovenska. In: *Slovenský denník*, roč. 14, 23. 12. 1931, č. 294, s. 3.

⁴³ Film malo mesto uložiť do svojho archívu. Výtah zo zápisnice zasadnutia Mestskej rady, dňa 29. 8. 1928. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 34, č. j. 987/1928.

⁴⁴ Nové kino v Banskej Bystrici. In: *Slovák*, roč. 14, 24. 10. 1932, č. 244, s. 5.

⁴⁵ BÁRDIOVÁ, Marianna: Banská Bystrica a osobnosti hudby. In: BITUŠÍKOVÁ, Alexandra et al.: *Banská Bystrica, Historicko-etnologické štúdie II*. Banská Bystrica: FHV UMB, 2001, s. 116–135.

a autor učebníc spevu. Rovnako významní boli aj ich absolventi, medzi ktorými sa nachádzali osobnosti ako Pavol Tonkovič, folklorista, hudobný skladateľ, dirigent, pedagóg a spoluzakladateľ SLUK-u, či Ján Cikker, uznávaný hudobný skladateľ a pedagóg. Hoci v meste pôsobil iba jeden profesionálny orchester – Vojenská hudba 26. pešieho pluku, miestny hudobný život bol napriek tomu bohatý a dynamický, plný aktivity, kreativity a rôznorodosti. Oživovali ho spevokoly, ako napríklad spevokol Smetana, zábavná hudba cigánskych hudobných skupín, salónny orchester E. Horáčka, jazzová skupina a kapela Andrašovan. Okrem toho sa na miestnej scéne často objavovali hosťujúci umelci a rôzne polytematické programy organizované spolkami.⁴⁶

Výrazné zmeny a rozvoj zaznamenalo v tomto období aj výtvarné umenie. Slovenská výtvarná scéna začala stavať na úplne nových základoch, pričom umelci získali nové poslanie a jasne definované ciele.⁴⁷ V medzivojnovom období sa v Banskej Bystrici konalo množstvo výstav, ktoré spolu s tvorbou viacerých miestnych maliarov významne prispeli k rozvoju kultúry a výtvarného umenia.⁴⁸ Jedným z nich bol aj Dominik Skutecký, predovšetkým autor žánrovej maľby, krajinomalieb a portrétov, ktorý do svojej smrti v roku 1921 aktívne podporoval umelecký život v meste.⁴⁹ Ďalšími významnými maliarmi a výtvarnými pedagógmi boli: Gejza Angyal, známy svojim množstvom kresieb a skíc, ktoré zachytávali staré dvory mesta, jarmočné postavy a výjavy z práce remeselníkov. Andrej Stollmann, ktorého tvorba zahŕňala portréty a historické objekty starej Banskej Bystrice, vďaka čomu sa zachovali pohľady na unikátne architektonické stavby, ktoré neskôr zanikli. Viliam Ruttkay-Nedecský, neskorší prvý riaditeľ Oblastnej galérie (1958 – 1967). Eugen Lehotský, zameriaval sa predovšetkým na maľbu figúr, zátiší a krajiny. Maliarkou bola aj Karola Skutecká-Karvašová (používala pseudonym Rolla), ktorá sa venovala figuratívnej maľbe a zátišiu. Keďže mala židovský pôvod, bola počas druhej svetovej vojny prenasledovaná a spolu s manželom popravená v Nemeckej. Znáмым maliarom tohto obdobia bol aj Jú-

⁴⁶ BÁRDIOVÁ, Marianna: Hudobný život v Banskej Bystrici v rokoch 1918 – 1938. In: MUNTÁG, Emanuel: *Hudobný archív* 12. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 116- 135.

⁴⁷ VÁROSS, Marián: *Slovenské výtvarné umenie 1918 – 1945*. Bratislava : SVKL, 1960, s. 13.

⁴⁸ V štúdiu sa nebudeme zaoberať všetkými aspektmi výtvarného umenia, ale zameriame sa na jednu jeho oblasť – maliarstvo, a to v stručnom prehľade.

⁴⁹ Monografiu o jeho živote sa pokúšal už v roku 1927 vydať V. Tilkovský, ktorý bol vtedy doktorandom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Žiadosť (prošba) Tilkovského z 13. júna 1927. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 25, č. j. 757/1927; Zápisnica zo zasadnutia Mestskej rady z 22. 6. 1927. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 25, č. j. 757/1927. Tilkovského monografia *Dominik Skutecký. Život a dielo* vyšla nakoniec až v roku 1954. TILKOVSKÝ, Vojtech: *Dominik Skutecký. Život a dielo*. Bratislava : Tvar, 1954, s. 194.

lius Flache, ktorý sa do Banskej Bystrice presťahoval v roku 1917. Maľoval početné pohľady na mesto a jeho okolie, portréty bystrických meštianskych rodín a tiež učil kreslenie. V roku 1920 založil Zemský spolok slovenských výtvarných umelcov,⁵⁰ ktorý neskôr prijal názov Jednota výtvarných umelcov Slovenska (JVUS).⁵¹ V Banskej Bystrici sa pokúšal zriadiť aj maliarsku školu, čo sa mu však nepodarilo.⁵²

Národný dom: symbol kultúry a spoločnosti?

Vznik prvej Československej republiky znamenal začiatok samostatného rozvoja aj pre slovenskú architektúru. V tomto období sa moderná architektúra zameriavala na nové vzťahy medzi obsahom a formou, čo kládlo nároky na mladú generáciu architektov, aby našli správnu orientáciu a miesto v zložitých podmienkach prelomového obdobia.⁵³ V Banskej Bystrici prebiehala v medzivojnovom období rozsiahla výstavba verejných budov, budov na sociálne účely a bytov, čím vznikali nové ulice a štvrte. Medzi športové objekty postavené v tomto období patrili dve plavárne a lyžiarske mostíky na Srnkovej a v Laskomeri. Významné pre architektonický vzhľad mesta boli nové verejné budovy, ako napríklad: Notárska ubytovňa, Štátna československá odborná škola kovorobná, Okresná nemocenská poisťovňa, Národná banka československá, Štátny koedukačný učiteľský ústav, Filiálka Pražskej mestskej sporiteľne, Rímskokatolícka ľudová škola, budova YMCA, Robotnícky dom a Národný dom.⁵⁴

Už pred veľkým požiarom starého divadla v roku 1908 sa mestské zastupiteľstvo zaoberalo plánmi nahradiť ho novostavbou, ktorá mala byť postavená spolu s redutou. Po vojne myšlienka postaviť nové divadlo

⁵⁰ O založení Zemského spolku slovenských výtvarných umelcov informujú aj *Hronské noviny*, kde je uvedené aj to, kto sa môže stať členom spolku. Zemský spolok slov. výtvarných umelcov. In: *Hronské noviny*, roč. 2, 4. 11. 1920, č. 46, s. 4.

⁵¹ Stanovy JVUS a Žiadosť Jednoty výtvarných umelcov o podporu zo dňa 23. 3. 1927. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 24, č. j. 412/1927; FLACHE, Július: *Katalog výstavy Jednoty výtvarných umelcov Slovenska Praha 1922*. Banská Bystrica : O. Žabka, 1922, s. 2-3 (Knížnica Stredoslovenskej galérie, ev. č. 46 32).

⁵² Žiadosť J. Flacheho o pozemok na výstavbu maliarskej školy a Výťah zo zápisnice zo zasadnutia Mestskej rady z 15. 9. 1927. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 25, č. j. 1078/1927.

⁵³ Medzivojnové obdobie môžeme z hľadiska architektúry rozdeliť na dve fázy: do roku 1924, charakterizovanú dobíjajúcim zameškaním v neprehľadnej zmesi smerov, od eklekticismu po prah funkcionalizmu, a obdobie do roku 1938, ktoré sa vyznačovalo nástupom funkcionalizmu. KUSÝ, Martin: *Architektúra na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Palas, 1971, s. 4.

⁵⁴ KUBIČKOVÁ, Klára: *Banskobystrická architektúra prvej polovice 20. storočia : poznávací okruh*. Banská Bystrica : Spolok architektov Slovenska, s. 1- 14.

nezanikla, ale zámer polyfunkčnej budovy s divadlom nahradila predstava Národného domu.⁵⁵ Projekt Národného domu, ktorý bol v štúdiu viackrát spomínaný, vypracoval Emil Belluš, architekt a významný predstaviteľ funkcionalizmu.⁵⁶ Výtvarné dotvorenie divadelnej časti budovy realizovali profesor umelecko-priemyselnej školy v Prahe František Kysela, ktorý navrhol výzdobu veľkej sály divadla, a maliar Július Flache, ktorý vytvoril veľkoplošný obraz *Alegória mesta Banskej Bystrice* v divadelnom foyeri. Pôvodné plány však boli iné. V novembri 1928 predložil J. Flache návrh na maľbu obrazu opony do Národného domu,⁵⁷ ktorá mala znázorňovať rozvíjajúce sa charakteristiky mesta s prvkami ako spravodlivosť, starostlivosť o starších a deti, umenia a obchodný ruch symbolizovaný baníctvom. Návrh posudzovali Karola Skutecká-Karvašová a historik Ján Slávik, ktorí ho pochválili, ale odporučili zmeny, ako napríklad zníženie mariánskej sochy a vernejšie zobrazenie historického vývinu mesta. V januári 1930 bolo maľovanie opony zrušené a namiesto toho J. Flache vytvoril štyri obrazy, vrátane spomínaného obrazu alegórie mesta.⁵⁸

Mestská rada na čele so starostom Andrejom Hanzlíkom schválila projekt a výstavbu Národného domu v júni 1927, pričom základný kameň s pamätnou listinou bol slávnostne položený 19. júna 1927.⁵⁹ Deň polozenia základného kameňa bol považovaný za historický dátum pre mesto.⁶⁰ Plánované slávnostné otvorenie 28. októbra 1928 pri príležitosti 10. výročia vzniku Československej republiky sa však neuskutočnilo kvôli oneskoreniam a komplikáciám pri stavbe.⁶¹ Jednotlivé časti Národného domu boli preto odovzdávané postupne: hotelová časť,⁶² kaviareň a reštaurácia v apríli 1929, a divadelná sála vo februári 1930, kde

⁵⁵ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – DLHÁŇOVÁ, Viera: *Divadelná architektúra na Slovensku*. Bratislava : Divadelná ústav, 2011, s. 146.

⁵⁶ KUBIČKOVÁ, Klára: Architekt Národný umelec Emil Belluš a Banská Bystrica. In: BITUŠÍKOVÁ, Alexandra et al.: *Banská Bystrica, Historicko-etnologické štúdie II*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 63- 78.

⁵⁷ Mala mať veľkosť 8 x 8,40 m a byť umiestnená do priečelia javiska.

⁵⁸ Zápisnica zo zasadnutia na Mestskom dome z príležitosti zasadania stavebného výboru stavby Národného domu z 19. 11. 1928. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 24, č. j. 412/1928; Zápisnica zo zasadnutia stav. dozoru stavby Nár. domu z 10. 12. 1928 a List J. Flacheho Mestskej rade. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 26, č. j. 1227/1928.

⁵⁹ Položenie základného kameňa Národného domu. In: *Hronské noviny*, roč. 9, 24. 6. 1927, č. 26, s. 1.

⁶⁰ Národný dom – dávna túžba nášho obyvateľstva sa konečne uskutočňuje. In: *Hronské noviny*, roč. 9, 17. 6. 1927, č. 25, s. 3.

⁶¹ Mestský technický radca uviedol, že postup stavby je veľmi pomalý, veľakrát prerušený, lebo architekt E. Belluš im nedodáva potrebné podrobné plány včas. Zápisnica z 19. 11. 1928. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 24, č. j. 412/1928.

⁶² V *Pohronskom hlásniku* sa pravidelne objavovali oznamy, ktoré propagovali hotelovú

novovzniknuté Mestské divadelné združenie uviedlo svoje premiérové predstavenie *Sen noci svätého Jána*. Vtedajšie diskusie v *Pohronskom hlásniku* sa sústredili na to, ako realizovať kultúrnu činnosť v týchto priestoroch a vytvoriť z budovy centrum slovenského života: „*Národný dom je otvorený! Čo ďalej? Jak prevádzať tú opravdovú kultúrnu činnosť, o ktorej sa toľko písalo v novinách? Jak z tej mohutnej budovy vytvoriť opravdové centrum slovenského života a spríjemniť v ňom pobyt robotníka a boháča, zamestnanca a zamestnávateľa rovnako? Toto sú vážnejšie otázky, ktoré budú vyžadovať snáď viac sústavnejšej práce, ako stavba sama.*“⁶³ Národný dom v Banskej Bystrici, hoci plnil, okrem iného, aj svoju kultúrnu funkciu, neunikol kritike. Niektorí obyvatelia mesta napríklad očakávali jeho veľkolepejší vonkajší vzhľad. Napriek tomu divadelná sála získala pochvalu za pohodlné sedadlá, moderné vybavenie a vysokú kapacitu divákov. Pripomienky sa však zameriavali aj na prenájom sály pre biograf – kino, čo vyvolalo nesúhlas a polemiky v dobovej tlači, rozruch v komunite,⁶⁴ a taktiež aj Divadelné združenie spísalo proti tomu memorandum.⁶⁵ Ďalšia kritika napríklad smerovala k nevhodnému využitiu kultúrnej sály: „*Pekná malá sieň Národného domu, ktorá slúži na prednášky schôdzky, teda miestnosť kultúrna, ozdobená je obrazom T. G. Masaryka – Osloboditeľa a gen. M. R. Štefánika. Na tej istej stene asi na jeden meter diaľky ozdobuje stenu tabuľka s nápisom: „Bar“ [...]*“ – čo bolo považované za zneužitie a zníženie úrovne kultúrneho priestoru na úroveň hostinca.⁶⁶

V tomto kontexte sa ukázal význam inštitúcií a ich kľúčová úloha v živote mesta. Diskusie o využití kultúrnych a spoločenských priestorov a ich účelnosti naznačujú dynamiku a rozmanitosť verejného diania v danej dobe. Napriek niektorým kritikám môžeme konštatovať, že Národný dom v Banskej Bystrici slúžil ako dôležitá platforma pre rozmanité kultúrne a spoločenské aktivity, ktoré prispievali k formovaniu kultúrnej identity a posilňovaniu spoločenských väzieb. Jeho architektonický vzhľad a funkčné využitie odrážajú širšie kultúrne hodnoty obyvateľov a ich očakávania. Národný dom teda predstavuje nielen stavbu, ale aj živú súčasť histórie a kultúry mesta.

časť Národného domu, napr. „*Grand hotel Národný dom v Banskej Bystrici je najlepšie zriadeným podnikom stredného Slovenska*“ a pod.

⁶³ Národný dom otvorený. In: *Pohronský hlásnik*, roč. 5, 10. 1. 1930, č. 2, s. 1.

⁶⁴ Bude divadelná dvorana zachránená svojmu pôvodnému účelu? In: *Pohronský hlásnik*, roč. 4, 6. 9. 1929, č. 36, s. 1.

⁶⁵ Memorandum Divadelného združenie proti prenájatiu divadelnej sály Národného domu pre biograf. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 66, č. j. 1763/1931.

⁶⁶ Čo sme videli v Národnom dome? In: *Naše noviny*, roč. 6, 12. 3. 1937, č. 11, s. 3.

Oslavy významných výročí a návštev ako kultúrne a politické nástroje štátu

V období prvej Československej republiky mali štátne sviatky a výročia zásadný kultúrno-spoločenský a politický význam. Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky prechádzala aj Banská Bystrica procesom transformácie od monarchie k republike, čo sa tiež prejavilo v symbolickom preformovaní verejného priestoru a upevňovaní novej československej identity. Toto obdobie bolo charakteristické intenzívnou snahou o poslovenčenie verejného života, čo zahŕňalo zmeny v školstve a administratíve, čím sa podporovalo slovenské národné povedomie.⁶⁷ Kultúrny život mesta obohacovali rôzne podujatia, ktoré sa konali v rámci osláv podporujúcich československú štátnosť. Tieto oslavy poskytli priestor pre verejné vystúpenia mládeže aj dospelých, čím Banská Bystrica postupne po vzniku ČSR získavala novú identitu v súlade s novým štátnym zriadením. Hlavné štátne sviatky zahŕňali výročie vzniku Československej republiky (28. október), narodeniny prezidenta T. G. Masaryka (7. marca) a E. Beneša (28. mája) a úmrtie generála M. R. Štefánika (4. mája). Taktiež sa oslavovali jubileá ďalších významných osobností a udalostí, a to ako miestnych, tak aj národných.

Oslavy 28. októbra mali nielen politický, ale aj spoločenský charakter. Zahŕňali manifestácie, vojenské prehliadky, koncerty, prednášky, divadelné predstavenia a športové podujatia.⁶⁸ Tlač často komentovala tieto udalosti, niekedy aj kriticky, poukazujúc na nedostatočnú jednotnosť osláv.⁶⁹ Československá národná rada v roku 1924 navrhla jednotné oslavy, zdôrazňujúc ich dôstojnosť a vylúčenie vnútorných sporov.⁷⁰ Pri štátnych sviatkoch sa dbalo aj na vyvesenie československých zástav. V dobovej tlači upozorňovali na dôležitosť toho, aby boli zástavy čisté a v dobrom stave. Kritike neuniklo, že mnohé domy nemali štátne zástavy, a

⁶⁷ Bližšie k téme: KURHAJCOVÁ, Alica: Od monarchie k republike: symbolické utváranie verejného priestoru a „nových“ identít na príklade Banskej Bystrice (1918 – 1922). In: *Histories – otázky – problémy : my, jiní, naši a cizí. Národní identity a veřejný prostor ve střední Evropě*. Roč. 8, č. 1, Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016, s. 33- 50.

⁶⁸ Pokyny k organizovaniu desiateho výročia oslobodenia a zoznam divadelných hier, vhodných pre oslavu 28. a 30. októbra v r. 1928. LHM, ev. č. 5561; Oslavy 20. výročia Československej republiky v B. Bystrici. In: *Naše noviny*, roč. 7, 25. 3. 1938, č. 12, s. 2.

⁶⁹ *Hronské noviny*, roč. 2, 4. 11. 1920, č. 46, s. 1. Napríklad na oslavy z roku 1923 ironicky spomína aj J. Hobl vo svojom diele: HOBL, Josef: *Kaleidoskopické obrázky ze středního Slovenska. Satirické a humoristické črty psané do Hronských novin pod čiarou, v dobe 1923 – 1925*. Lučenec : Nová stolová spoločnosť, 2000, s. 64. J. Hobl – divadelný a filmový pracovník, poštový úradník (neskôr poštový riaditeľ), režisér a autor Kaleidoskopických obrázkov zo stredného Slovenska uverejňovaných v *Hronských novinách* (neskôr vydaných v uvedenej zbierke).

⁷⁰ Nariadenie Národnej rady Československa k oslavám 28. októbra. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 11, č. j. 1516/1924.

tie, ktoré boli vyvesené, boli špinavé a roztrhané. Upozornené bolo na potrebu zásahu kompetentných úradov, aby sa tento stav zlepšil. Niektorí občania toto nariadenie pravidelne porušovali, a tým akoby aj nepriamo (možno niektorí aj neúmyselne) znevažovali tento štátny sviatok.⁷¹

Kultúrne akcie, ako oslavy narodenín T. G. Masaryka, mali veľkolepý charakter, najmä pri okrúhlych výročiach.⁷² Okrem štátnych sviatkov sa pripomínali aj narodeniny významných osobností, ako napríklad T. Vansovej a J. Botta, ktoré často organizovali miestne spolky. Smútočné oslavy, ako napr. výročie úmrtia M. R. Štefánika, mali pietny charakter. Slovensko preberalo aj niektoré české výročia, ako svätováclavské oslavy a deň J. Husa, hoci tieto neboli tak masové ako hlavné československé sviatky. Slávnostné podujatia usporadúvala aj KSČ pri príležitostiach, ako je 1. máj, Medzinárodný deň žien (MDŽ), výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (VOSR) a narodeniny a úmrtie V. I. Lenina.

História Banskej Bystrice je bohatá aj na významné návštevy prominentných osobností. Najvýznamnejšou bola návšteva prezidenta T. G. Masaryka 25. augusta 1923.⁷³ Prezident, ktorý letoval v Topolčiankach, navštívil B. Bystricu po smrti svojej manželky Charlotty Garrigue Masarykovej.⁷⁴ Program jeho cesty zahŕňal zastavenie sa v Radvani, kde položil kvety na hrob básnika A. Sládkoviča, a na Hlavnom námestí, ktoré bolo na jeho počesť premenované na Masarykovo námestie, kde bol aj slávnostne privítaný. Prezrel si Mestské múzeum, niektoré hlavné mestské ulice, evanjelický kostol a cintorín, kde si uctil hrob J. Botta.⁷⁵ Privítať ho prišlo veľké množstvo ľudí⁷⁶ a jeho návšteva bola veľkou čťou pre mesto a symbolom uznania. Po odchode sa medzi Bystričanmi a Zvolenčanmi

⁷¹ HOBL, *Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska...* s. 47; Oslavy. In: *Pohronský hlásnik*, roč. 4, 20. 3. 1931, č. 12, č. 2.

⁷² Oslavy 80. narodenín T. G. Masaryka. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 56, č. j. 42/1930.

⁷³ Pán prezident T. G. Masaryk navštívi Banskú Bystricu. In: *Hronské noviny*, roč. 5, 21. 7. 1923, č. 29, s. 1; Mestská rada si dala za cieľ, aby prijatie prezidenta bolo čo najlepšie, najúchvatnejšie a mohlo slúžiť ako príklad iným mestám. Výťah zo zápisnice Mestskej rady, 25. júla 1923. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 1, č. j. 1325/1923.

⁷⁴ Ch. G. Masaryková, zomrela 13. mája 1923 vo veku 73 rokov. † Charlie Garrigue Masaryková. In: *Slovenská žena*, roč. 6, jún 1923, č. 6, s. 1.

⁷⁵ Víťame Vás drahý Osloboditeľu a milovaný pane prezidente! In: *Hronské noviny*, roč. 5, 25. 8. 1923, č. 34, s. 1.

Poriadok slávnostného uvítania Pána Prezidenta v Banskej Bystrici 25. augusta 1923. ŠA BB, f. MÚBB, šk. 1, č. j. 1325/1923.

⁷⁶ Mesto sa prezentovalo aj po vonkajšej stránke veľmi dobre, bolo krásne vyzdobené, čo sa spomína aj v poďakovaní okr. náčelníka A. Pštrossa. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 1, č. j. 1325/1923.

rozprúdila polemika o tom, kto prijal prezidenta lepšie, čo odrážalo tradičnú rivalitu medzi týmito mestami.⁷⁷

V roku 1933 navštívil Banskú Bystricu minister zahraničia Edvard Beneš, ktorého taktiež veľkolepo privítali.⁷⁸ Na slávnostnom zhromaždení Mestskej rady za účasti hostí a zástupcov úradov, ocenil starosta ministrovu návštevu, ktorú nazval národným sviatkom mesta. Neskôr v Národnom dome odznela prednáška E. Beneša v znamení československej jednoty.⁷⁹ Na druhý deň prišiel aj minister poľnohospodárstva Milan Hodža, ktorý sa ďalší deň stretol s mestskými predstaviteľmi⁸⁰ a mal prednášku na tému kultúrnych a hospodárskych snáh Slovákov v Československej republike.⁸¹ V dňoch 27. – 28. septembra 1936 sa E. Beneš vrátil do Banskej Bystrice už ako prezident. Jeho návšteva však bola menej slávnostná kvôli jeho odmietnutiu niektorých plánovaných aktivít, čo vyvolalo nevôľu miestnych predstaviteľov a vtedajšieho starostu.⁸²

Oslavy výročí a návštevy významných osobností v medzivojnovom období Československej republiky reflektovali širší kultúrno-historický kontext. Tieto udalosti slúžili ako príležitosť na kultúrne vyjadrenie a prezentáciu, avšak zároveň mali výrazný politický rozmer. Ich cieľom bolo nielen oslavovať, ale aj demonštrovať lojalitu voči štátu a jeho predstaviteľom a zdôrazňovať ideu československého národa. Napriek tomu, že tieto udalosti symbolizovali politickú jednotu a kultúrnu súdržnosť, odzrkadľovali aj vnútorné politické konflikty a rozmanitosť postojov v spoločnosti.

Medzivojnové obdobie v Banskej Bystrici zanechalo trvalý a významný odkaz v jej histórii. Tento časový úsek bol obdobím intenzívnych zmien a inovácií, ktoré formovali modernú spoločenskú, kultúrnu a národnú identitu mesta. Vznik prvej Československej republiky poskytol impulz pre rozvoj vzdelávacích inštitúcií, umenia a kultúrneho života, čo

⁷⁷ FREMAL, Karol: Prezident T. G. Masaryk navštívil pre 80 rokmi Banskú Bystricu. In: *Bystrický Permon*, roč. II, 2003, č. 3, s. 6; HOBL, *Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska...* s. 46.

⁷⁸ Následne odovzdal ministrovi ako dar valašku a album mesta Banská Bystrica s fotografiami. Takým istým darom bol obdarovaný aj minister M. Hodža. Výťah zápisnice zo zasadnutia Mestskej rady, dňa 20. 12. 1933. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 92, č. j. 2232/1933.

⁷⁹ Do Banskej Bystrice prišiel v piatok, 8. decembra 1933. Plagát k návšteve E. Beneša. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 92, č. j. 2232/1933.

⁸⁰ Výťah zápisnice zo zasadnutia Mestskej rady, dňa 20. 12. 1933. ŠA BB, f. MÚBB, šk. č. 92, č. j. 2232/1933.

⁸¹ Čo Čechov a Slovákov delilo a čo ich spojuje. In: *Slovenský denník*, roč. 16, 12. 12. 1938, č. 281, s. 1.

⁸² M. Samuhel bol týmto postojom pohoršený, čo vyjadril v liste adresovanom prezídiu Krajského úradu v Bratislave. BALÁŽ, Ján: Návšteva prezidenta Beneša v B. Bystrici v septembri 1936. In: *Bystrický Permon*, roč. 6, 2008, č. 4, s. 9.

umožnilo obyvateľom Banskej Bystrice aktívnejšie sa zapojiť do národného a kultúrneho diania, a tak vytvoriť pevný základ pre svoj budúci rozvoj. V štúdii *Medzivojnová Banská Bystrica: Obraz kultúrneho a spoločenského života* sme ponúkli prehľad poznatkov k danej problematike, ktorá tvorí súčasť kultúrnej histórie Slovenska. Mnohé otázky a témy však zostávajú ešte neobjasnené a vyžadujú podrobnejšie skúmanie a spracovanie.